

Андрій Гриценко

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ РОЗДІЛЕНО-СПІЛЬНОГО СВІТУ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Сучасний світ охарактеризовано як розділено-спільний. Він сформувався в результаті історичного розвитку вихідного економічного відношення – спільно-розділеної праці, що є предметом вивчення політичної економії. Розкрито основні історичні етапи розвитку політичної економії як науки, об'єктивні основи існування періодів її деактуалізації і нової актуалізації, місце в системі економічних наук, єдність і відмінність предметів і методів політичної економії та інших складових економічної теорії. Показано, що суперечності між глобалізацією, що реалізується за допомогою інформаційно-мережових і фінансових механізмів, і просторово-країновою локалізацією матеріальних і трудових ресурсів, нездатних переміщуватися в просторі зі швидкістю фінансових потоків і електронних платежів, визначає загальноісторичну основу розвитку сучасних кризових явищ. Наукою, яка володіє інструментарієм для розкриття внутрішніх суперечностей сучасного економічного розвитку і форм їх розв'язання, є політична економія, яку можна назвати політ-економією розділено-спільного світу.

Ключові слова: політична економія, розділено-спільний світ, глобалізація, локалізація, агрегування, фракталізація.

JEL: A100; B220.

Якби знадобилося найбільш коротке і водночас найбільш адекватне визначення сучасного світу, то його слід було б назвати розділено-спільним. Ця назва відображає найбільш загальну характеристику і водночас найбільш загальну проблему сучасності: як забезпечити з'єднання відокремлених елементів системи (знайти роботу, продати товар, отримати гроші, включити домогосподарства, фірми, види економічної діяльності в загальний процес цілісного відтворення суспільного життя, забезпечити збалансованість державних і сімейних, бюджетів, регіонального розвитку, досягти торговельних і платіжних балансів країн, ефективно вбудувати національну економіку у світову і т.д.). Без цього включення індивідуальної, відносно відокремленої діяльності в загальну систему функціонування господарства здійснити суспільне відтворення неможливо.

Разом з тим розділено-спільний світ є розгорнутою формою розвитку вихідного економічного відношення, якою, як це вже показано в літературі та доведено експериментально, є спільно-розділена праця (Гриценко. С. 263–266, 322–342). Саме з неї історично розвивається, з одного боку,

Гриценко Андрій Андрійович (agrytsenko@ief.org.ua), чл.-кор. НАНУ; заступник директора ДУ "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України".

розділення, відокремлення праці, приватна власність і ринкові інститути, з іншого – кооперація, усупільнення праці, загальна власність й інститути держави. Промисловість і сільське господарство, будівництво й транспорт, наука й освіта, культура й мистецтво, різноманіття професій і сфер діяльності – все це історично розгорнуті форми спільно-розділеної праці. Розкрити історію і логіку розвитку спільно-розділеної праці – значить, розкрити історію й логіку соціально-економічного розвитку суспільства. Наукою, яка має спільно-розділену працю і спільно-розділені відносини своїм предметом, є політична економія. Тільки вона, на відміну від інших економічних наук (мікроекономіки, макроекономіки, міжнародної економіки і т.д.), розкриває суперечливість розвитку спільно-розділених відносин і користується діалектично-матеріалістичним методом як своїм власним. Цей метод і сформувався в процесі пізнання предмета політекономії і разом з ним.

У 2015 році політичній економії виповнюється 400 років. Це достатній термін для того, щоб робити узагальнюючі висновки. Висновки ці неоднозначні. Є дослідники, які вважають, що "час політекономії все-таки пройшов" (Осипов, 2014. С. 267). Але більшість учених, що працюють на предметному полі політекономії, говорить про її відродження. Для цього є і формальні, і реальні підстави. *Формальні* полягають у тому, що з'явилася мода на політекономічні підходи, виникли різноманітні види політекономії: радикальна, порівняльна, міжнародна, неортодоксальна, інституційна, феміністська, екологічна, структуралістська, конституційна, нова (з різними смислами), політична економія розвитку, багатства, влади, майбутнього, щастя і т.д. (Либман, 2008. С. 332; Олейник, 2011. С. 19-32; О'Хара, 2009. С. 38–57; Худокормов, 2009. С. 218, 272–273; Чекмарёв, 2009. С. 90–99).

Реальні підстави відродження та актуалізації політекономії полягають у тому, що сучасний мейнстрим, що базується на функціональних підходах, виявився не в змозі відповідати на сучасні виклики, розкривати сутність принципово нових явищ і процесів, оскільки не володіє відповідним інструментарієм, а політична економія, що виникла з практичної потреби проникати в глибинні основи, розрізняти сутність і зовнішні форми прояву, їх взаємозв'язок, таким інструментарієм володіє. Тому вона виявилася затребуваною в нових умовах, коли динамізм економічного та суспільного життя привів до істотних змін основоположних якостей соціально-економічної системи, що вимагають свого теоретичного осмислення з метою коригування практичних дій.

Для розуміння сучасних особливостей долі політекономії, необхідно простежити, хоча б в основних рисах, увесь її історичний шлях: її передісторію, історію та перспективи. Спочатку економічні знання були вплетені в "мову реального життя", потім вони перебували як складові елементів усередині філософської і релігійної свідомості і лише на певному, досить

високому, рівні розвитку суспільства перетворюються на систему і виділяються у вигляді особливої науки.

Політична економія як особлива наука виникла тільки разом з появою об'єктивних підстав для цього. Ці підстави полягали в тому, що з формуванням у Західній Європі, починаючи з XVI століття, ринкової системи організації господарства, капіталізму, ускладнюються зв'язки між видимим рухом предметних форм багатства і прихованою сутністю економічних процесів, що відбуваються. Якщо в аграрній економіці відносини між людьми з приводу умов і результатів праці були представлені безпосередньо як відносини суб'єктів, то в ринковій системі вони набувають предметних форм, виступають як відносини товарів, грошей, капіталу, внутрішні закони руху яких не збігаються з їхніми зовнішніми видимими формами. Це породжує масову потребу в більш глибоких економічних знаннях, які б допомагали людям орієнтуватися в складному світі ринкових відносин і ухвалювати ефективні рішення. У цих умовах економічні знання відокремлюються від інших знань, набувають систематичного характеру і перетворюються в особливу науку, яка отримує назву політичної економії. Тут можна провести таку аналогію: якщо людина займається сільським господарством, використовуючи примітивні знаряддя праці, то вона може, наприклад, у своїй практиці керуватися уявленнями про те, що сонце сходить і заходить, обертаючись навколо землі, але якщо мова йде про запуск штучного супутника землі, то це практичне завдання, ґрунтуючись на таких уявленнях, вирішити неможливо. Необхідні глибші і спеціальні знання.

Завершення процесу формування капіталістичного способу виробництва переносить акцент з пізнання сутності на відтворення функціональних зв'язків. На зміну політекономії в більшості розвинених країн приходять економікс, який не цікавиться питанням "що це таке?", а відповідає на питання "як це працює?". І поки економіка є в основному збалансованою і зберігає стару якісну визначеність, такий підхід є цілком успішним. Методологічною основою функціонального аналізу є маржиналізм, що пояснює вартість граничною корисністю благ. Маржиналізм формується практично одночасно з трудовою теорією вартості, але в міру розвитку об'єктивного процесу посилення значення функціональних зв'язків у вже сформованому капіталістичному суспільстві він починає відігравати визначальну роль, відтиснувши трудову теорію на периферію економічної науки.

На початку XX століття відбулося розділення економічної науки за ідеологічним принципом. У соціалістичних країнах панувала методологія, що базується на трудовій теорії вартості і теоретичних положеннях, викладених у "Капіталі" К.Маркса. На Заході панувала заснована на маржинальних підходах теорія, викладена А.Маршаллом у "Принципах економічної науки" та роботах інших видатних представників цього напрямку. А після світової кризи 1929–1933 років і написання Кейнсом в 1936 році "Загальної теорії зайня-

тості, відсотка і грошей" лідерство переходить до кейнсіанського напрямку, що визнає необхідність державного регулювання економіки.

У СРСР деякий час переважали погляди, згідно з якими політична економія закінчується разом з капіталістичним суспільством, але потім у міру усвідомлення необхідності враховувати в господарському житті об'єктивні економічні закономірності, виникло розуміння політекономії як науки, що не обмежується вивченням капіталістичного способу виробництва. У 30-ті роки ХХ століття з'явився термін "політична економія соціалізму". На початку 50-х років був підготовлений перший офіційний підручник, у якому визнавалася наявність товарно-грошових відносин при соціалізмі і політекономії в широкому сенсі, що вивчає всі відомі способи виробництва. У 60-ті роки з'явився інший підручник "Курс політичної економії" під редакцією Н.Цаголова, в якому викладався інший підхід до побудови системи категорій політичної економії. У ньому спочатку викладалася система категорій, що відображають загальні основи способу виробництва, а потім вивчалася специфіка його фаз розвитку. Розгорнуті в цих підручниках підходи були основними в побудові системи категорій, хоча різних пропозицій на рівні визначення вихідних відносин і загальної схеми побудови системи було кілька десятків.

У країнах Заходу в 70-ті роки ХХ століття, коли застосування кейнсіанських методів регулювання привело до істотного зростання інфляції, відбувається повернення до неокласичної методології з монетаризмом на чолі і поступове формування на цій основі мейнстріму, що став не тільки панівною методологією, а й ідеологією міжнародних економічних організацій. І тільки глобальна фінансово-економічна криза, що вдарила в 2008 році, поклала кінець пануванню цієї ідеології і початок широкого пошуку альтернативних теорій і методів пізнання, що дозволяють розкрити істотні зміни, що приховуються за зовнішніми функціональними формами. Політична економія, як уже зазначено на початку, історично сформувалася саме для вирішення такого роду завдань і, на відміну від економікс, має методологічний інструментарій для їх вирішення. Саме з цим пов'язана актуалізація політичної економії на сучасному етапі. Застосування політекономічного інструментарію для вирішення як загальних, так і окремих завдань, призводить до того, що політекономія диференціюється на глобальну, покликану теоретично відтворити рух економічних систем на всіх етапах історичного розвитку, і на локальну, що зосереджується на розкритті сутності окремих економічних явищ і процесів (політекономія влади, багатства, розвитку і т.д.).

Коротко викладену вище історію можна зобразити схематично (таблиця).

Історично і логічно політична економія є основою всієї системи економічних наук. Вона розгортається в більш широку систему економіко-теоретичних знань, що активно взаємодіє з іншими науками. Економічні знання, з одного боку, дедалі більше спеціалізуються, з іншого –

інтенсивно проникають в інші галузі знань, і самі відчувають вплив не-економічних наук.

Таблиця

Виникнення і розвиток політичної економії

Ступінь розвитку	Форма знань	Функції знань
Первісне суспільство	Знання вплетене в "мову реального життя"	Усвідомлення господарської діяльності
Античність (рабство)	Економічне знання міститься у складі філософії	Опис економічної реальності в складі філософського знання
Середньовіччя (феодалізм)	Економічне знання міститься в складі релігійних учень	Опис економічної реальності в релігійному контексті
Формування капіталізму	Виділення економічного знання в особливу галузь, представлену політичною економією	З'ясування сутності економічної реальності на відміну від зовнішніх форм прояву і в єдності з ними
Функціонування капіталізму на власній (індустріальної) основі	Формування економікс	Опис функціональних економічних зв'язків
Виникнення директивно-планової економіки	Формування політекономії соціалізму	Спроби побудови системи знань, що відображають закономірності функціонування і розвитку директивно-планової економіки
Утвердження ринково-капіталістичної системи у світовому масштабі	Панування економікс і витиснення політичної економії на периферію економічної науки	Панування описових функціональних підходів
Глобалізація і формування інформаційно-мережевої економіки	Актуалізація політичної економії. Виникнення глобальної та локальної політекономії	Створення цілісної системи логіко-історичного розвитку економічної реальності і пізнання сутності окремих економічних явищ

Джерело: узагальнено автором.

Сучасна спеціалізація знань досягла такого рівня, що економісти, які займаються різними проблемами і використовують різну методологію, просто перестають розуміти один одного внаслідок суттєвих відмінностей у використовуваному категоріальному апараті і предметі досліджень. Неможливість обробки всього інформаційного потоку, з одного боку, і його глобальний характер і доступність – з іншого, – призводять до утворення своєрідних мереж наукового, напівнаукового і квазінаукового знання і відповідних спільнот. Певні спільноти економістів займають панівні позиції, забезпечуючи поширення своїх підходів, представництво своїх прихильників у різних міжнародних економічних організаціях, у консультативних органах урядів тощо і створюючи таким чином свою монополію.

Інші групи економістів перебувають на периферії економіко-теоретичного поля, часто не тому, що їх знання та рекомендації менш обґрунтовані і ефективні, а тому, що існує панівна парадигма і монополія певних наукових співтовариств.

Проте за такого розмаїття вихідних посилок, змістовних підходів, теорій, позицій, точок зору існує одностайність щодо основних сучасних напрямів теоретичної думки: неокласичного, кейнсіанства та інституціоналізму. Чому саме ці напрями є основними? Чи склалося так в результаті досягнень видатних учених, чи без них розвиток теорії пішов би інакше? Чи це об'єктивна закономірність розвитку пізнання економіки? Відповіді на ці питання потрібно шукати у співвідношенні структури економічної теорії та структури економічної реальності.

Кожна економічна наука вивчає певні аспекти, зрізи, форми, просторово-часові локалізації та інші специфікації економічних відносин. Для того щоб визначити місце кожної особливої економічної науки в загальній системі, необхідно з'ясувати специфіку її предмета і методу.

Існує єдність, що включає в себе тотожність і відмінності, предмети і методи кожної складової економічної теорії. При цьому необхідно мати на увазі діалектику самого визначення предмета. Визначення в буквальному сенсі є знаходження меж предмета. Але щоб переконатися в тому, що це є межа, необхідно вийти за неї, здійснити її заперечення, перейти до не-предмета. І тільки подальше заперечення непередмета і повернення до предмета дає можливість встановити дійсні межі предмета, тобто визначити його. Дослідження є розгорнутим визначенням предмета, постійним виходом за його межі і настільки ж постійним поверненням до нього.

Економічна наука, як уже зазначалося, зародилася як політична економія, яка мала своїм історичним завданням виявлення за зовнішніми, видимими формами економічних явищ і процесів їхньої внутрішньої сутності і знаходження таким чином адекватних способів впливу на них. Оскільки вихідним економічним відношенням, яке історично розгортає себе у всю систему економічних відносин, є спільно-розділена праця, остільки предмет політекономії можна визначити як систему спільно-розділених відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ. Ця система формується історично і в розвиненому вигляді являє собою певну цілісність. Методом пізнання таких цілісних систем є *діалектичне сходження від абстрактного до конкретного*. Цей метод і є власним методом політичної економії, що інтегрує інші загальнонаукові і специфічні методи. Він включає одночасний рух за трьома рівнями пізнання. *Перший рівень* – оперування – являє собою використання логічних операцій (аналізу та синтезу, порівняння, абстрагування й узагальнення, індукції та дедукції в їх єдності) для проникнення в об'єкт і його теоретичного відображення. *Другий рівень* – відтворення – є теоретичним відображенням реального історичного руху і функціонування об'єкта. *Третій рівень* інтегрує два попередніх і забезпечує рух від абстрактного до конкретного через практично істинні абстракції, досягає єдності теоретичного і практичного і реалізує таким чином загальність методу.

Відокремлення історичного розгляду розвитку економічних відносин дає *економічну історію*, а відокремлення логічного в рамках історичного –

історію економічної думки. Єдність логічного та історичного в політичній економії досягається тільки через постійне звернення до економічної історії та історії економічної думки, безперервний вихід за межі предмета політекономії і безперервне повернення до нього.

У процесі розвитку спільно-розділеної праці розвиваються і відокремлюються і моменти розділеності, і моменти спільності, зберігаючи при цьому свою внутрішню єдність. Якщо конкретні форми втіленості спільно-розділеної економічної діяльності розглядаються з боку розділеності, то утворюється *мікроекономічна проблематика та мікроекономіка як частина економічної теорії*, що вивчає окремі (відокремлені від цілого) явища і процеси (фірми, домогосподарства, ціни на окремі товари і т.д.). Політекономія, таким чином, розвивається по одній своїй лінії в мікроекономіку. І, як у всякому розвитку, мікроекономіка, з одного боку, заперечує політекономію, оскільки зосереджується лише на розділеності, на окремих суб'єктах і процесах і не включає у свій предмет спільності, з іншого – доповнює політекономію вивченням функціонування розділених та відокремлених форм економічних явищ і процесів. Але разом з виключенням зі свого предмета співвідношення розділеності зі спільністю, вона виключає зі свого методу діалектику, яка від початку властива спільно-розділеним відносинам.

Тим самим мікроекономіка перетворюється на формальну, функціональну науку. Вона допускає граничну ступінь формалізації, застосування математичних методів, домагаючись таким чином нових наукових результатів. Але якщо раптом економічна система зазнає сутнісних (не формальних) змін, то виявляється нездатність мікроекономіки в рамках власного предмета і власної методології вирішувати нові завдання. Неминучим стає вихід (повернення) до політекономії як своєї історичної й логічної основи для того, щоб через пізнання сутності змінених явищ і процесів повернутися до свого власного (функціонального) предмета і внести в нього необхідні корективи. Саме такою є ситуація зараз.

Якщо конкретні форми втіленості спільно-розділеної економічної діяльності розглядаються з боку спільності, то утворюється *макроекономічна проблематика та макроекономіка як частина економічної теорії*, що вивчає функціонування економіки як цілого. Макроекономіка, так само як і мікроекономіка, є функціональною наукою. Тому при істотних змінах в економічній дійсності вона також змушена звертатися до політекономії.

Безпосереднім стиком, з'єднанням, тотожністю спільного і розділеного, індивідуального і суспільного в спільно-розділеній економічній діяльності є інститути, що втілюють у собі загальне в *індивідуальній* поведінці людей (формування правил і норм – перехід від індивідуального до загального) і втілювані в цій поведінці (підпорядкування правилам і нормам – перехід від загального до індивідуального). Сам перехід індивідуального в загальне і навпаки є їх ототожненням, тотожністю. Інститут виступає як суспільно-тотожне в індивідуальній діяльності, як щось дискретне, стале,

що постійно залишається в діяльності, а сама діяльність як щось, що постійно відбувається, текуче і мінливе. Тому *інституціональна теорія* має дискретний і описовий характер. Вона не може бути вибудована методом сходження від абстрактного до конкретного, а інституціоналізм завжди пов'язаний з якоюсь конкретною наукою (соціологією, економікою, психологією і т.д.) і не існує поза зв'язком з ними. Він за своєю природою є міждисциплінарною наукою.

Відокремлення відносин розділеності, спільності і тотожності спільності і розділеності в процесі історичного розвитку спільно-розділеної праці, що відбувається у відокремленні предметів, відповідно, мікроекономіки, макроекономіки та інституціональної економіки, неминуче передбачає і відносне відокремлення їх методів. *Діалектичне сходження від абстрактного до конкретного як базовий метод політекономії* формалізується, локалізується в окремих складових і перетворюється на окремі методи.

У мікроекономіці таким методом є метод *локалізації*, тобто виділення певних явищ і процесів та їх розгляд у відносній відокремленості від інших процесів і явищ. Це зовсім не означає, що в мікроекономіці використовується тільки метод локалізації. Це положення необхідно розуміти таким чином, що всі інші методи використовуються тут на основі методу локалізації.

У макроекономіці таким методом є *агрегування*, тобто з'єднання однорідних частин у певну сукупність, що представляє у відносинах до інших частин ціле (валовий внутрішній продукт, сукупний попит, сукупна пропозиція і т.д.). Агрегування також потрібно розуміти не як єдиний, а як базовий метод макроекономіки, на основі якого використовуються всі інші методи.

Відокремлення моментів тотожності спільності і розділеності як правил і норм людської діяльності являє собою процес *фракталізації*, тобто знаходження такої структури, частини якої схожі на ціле. Поняття фракталу було введено в 1975 році Б.Мандельбротом, французьким математиком, який створив фрактальну геометрію (Mandelbrot, 1977, 1982). Хоча до цих пір не існує загальноновизнаного визначення фракталу, визначення, дане самим автором терміна, виглядає так: "Фракталом називається структура, що складається з частин, які в якомусь сенсі подібні до цілого". Образом фрактала може служити дерево, кожна гілочка якого за своєю будовою схожа на все дерево (Жуков, Лямин; Жиков, 1996).

Теорія фракталів знайшла застосування у фізиці та інших природничих науках. Вона почала застосовуватися і в суспільних науках. Метод, який дає можливість виділити структуру (правило, норму), яка подібна до себе у всіх складових і в цілому, і є методом фракталізації. Наприклад, раціональність, як правило економічної поведінки, характерна як для окремого індивіда, так і для соціальних груп, фірми, держави і суспільства в цілому. Це типовий інституційний фрактал.

Для інституціоналізму в літературі не було визначено якогось специфічного, що виражає його власну особливість, методу. Звичайно вказується на те, що він застосовує широкий спектр методів. Однак така особливість об'єктивно існує, і вона повинна бути відображена теоретично. Адекватним вираженням сутності процесу виділення правил і норм діяльності людини як предмета інституціоналізму є категорія фракталізації. Тому *фракталізація* являє собою базовий метод інституціональної економіки, на основі якого використовуються всі інші методи.

Тут, як і в інших випадках, досягається єдність предмета і методу. Правило як базовий інститут є елементом цілого, який за визначенням повторюється як у кожній окремій людській дії, так і в дії всіх частин (соціальних груп, економічних суб'єктів) і суспільства в цілому. Це означає, що інститут за визначенням є фракталом, і його адекватне вивчення припускає використання методу фракталізації.

Такий підхід показує також, що існування трьох основних сучасних напрямів економічної думки (неокласики, кейнсіанства та інституціоналізму) є не випадковим історичним явищем, а має свої глибокі корені у внутрішній структурі вихідного економічного відношення, якою є спільно-розділена праця. *Неокласика відокремилася від класичної політекономії, що вивчає спільно-розділені економічні відношення методом сходження від абстрактного до конкретного, на основі мікроекономічної проблематики і методу локалізації; кейнсіанство виникло на базі макроекономічних підходів і методу агрегування; а інституціоналізм сформувався на основі фракталізації правил і норм суспільного життя як свого власного предмета.*

Вихід за межі макроекономіки однієї країни, перетворення її в окремий суб'єкт, що має свої інституційні та інші відмінності від інших країн і взаємодіє з ними, формує предмет міжнародної економіки, яка робить свої висновки на основі порівняння економік різних країн. Міжнародна економіка користується широким спектром методів, але основоположним для них є порівняльний метод. Порівняльні переваги, товарні та грошові потоки, переливи капіталу, обмінний курс тощо визначаються економічними відмінностями країн, що виявляються в процесі їх практичного порівнювання за допомогою міжнародних економічних відносин.

Така методологія може бути застосована також до вивчення специфіки предметів і методів інших (більш окремих) економічних наук. Політекономія була, є і буде історичною і логічною, а отже, і методологічною основою всієї системи економічних наук, які, відокремлюючись від політекономії, стають самостійними, але при істотних змінах у своїх предметах дослідження, що виникають у результаті їх розвитку, при якісних переходах незмінно повертаються до своєї основи, черпаючи в ній методологію пізнання нових реалій і одночасно збагачуючи її. Цей рух за своєю природою є циклічним, що й спостерігається в реальності.

Більш загальною методологічною основою, але вже за межами власне економічної сфери, є лише філософія, з якої виростили всі науки.

Але взаємодія політичної економії з філософією має свою специфіку. Вона історично розвивається, змінює свої форми і служить постійним джерелом взаємного збагачення.

Короткий і дуже місткий нарис історичного шляху філософії господарства даний Ю.Осіповим: "Своїми витокami філософія господарства сходить до стародавніх часів – ще дофілософічних. Була вона чимало зачеплена і стародавньою філософською епохою. Не залишилася без уваги ні в Середньовіччя, ні в Новий час, коли виникла і розрослася одна з перших цілісних версій філософії господарства – політична економія. Протягом XIX і XX століть політична економія, дедалі більше обнауковуючись, технологізуючись і математизуючись, помітно відійшла і від філософсько-господарського розмислюваного потоку; і філософії господарства, тоді ще *пра*-філософії господарства, довелося, відштовхуючись від сцієнтистськи налаштованої теоретичної економії, торувати свій шлях: спочатку в германських умах на зразок М.Вебера, Г.Шмоллера і того ж В. Зомбарта, що помишляли про щось на зразок філософії господарства, а потім і в російському умі С.Булгакова, що став на початку XX століття батьком-засновником вже самостійної і цілісно узгодженої течії думки" (Осіпов, 2011. С. 3).

Звичайно, витoki філософії господарства – це ще не філософія господарства. Це просто знання про моменти господарського життя, що вплетене в саме це життя і невіддільне від нього. Але це такою самою мірою і витoki політичної економії як науки. Витoki можна побачити і визначити як такі тільки з позицій розвиненого предмета: тільки тоді, коли філософія господарства стала особливим, відносно відокремленим від інших, феноменом, можна побачити її витoki.

Політична економія, виділяючись з філософії, заперечує філософію як загальну систему знань самим фактом відокремлення свого предмета. Філософію, але не філософію господарства. Навпаки, це було утвердження філософії, але на особливому, специфічному полі економічного життя. Тому філософія господарства в цьому формуванні політичної економії була змістовно тотожна їй, або, що те ж саме, але виражено з негативного боку, її як особливої форми думки не було, або, що об'єднує і те, і інше, політична економія була формою цілісної версії філософії господарства (формула Ю.М.Осіпова). Як щось особливе тут філософія господарства існувала тільки в самому відокремленні політичної економії, в переході, на межі, як момент, що зникає, але водночас і постійно з'являється, який є, але якого водночас і немає, як у будь-якому процесі становлення.

Філософія господарства у своєму самостійному визначенні з'являється тільки з роздуму над тим економічним змістом, який розвинула політична економія. Без політичної економії і поза нею, вона не могла б стати самостійною. Тільки незадоволеність політичною економією, її відчуженістю від людини, критика політичної економії, її заперечення і вихід за її межі вважає філософію господарства як самостійний спосіб пізнання ре-

альності. У цій діалектиці втілено єдність і відмінність предметів політичної економії та філософії господарства.

І політична економія, і філософія господарства вивчають людину в її відносинах з іншими людьми і навколишнім світом. Але політична економія робить це у відчужених формах, у формах предметного буття людини в об'єктивному світі, який, хоча і створений людиною, але стає незалежним від неї, більше того, він підкоряє собі людину і панує над нею. Вартість є не що інше, як матеріальне буття людини, її витрат праці в матеріальному предметі, уречевлення праці, перетворення її в самостійну соціальну форму, що підпорядковує своєму руху всю систему. Вартість – не предмет, а суспільні відносини, що реально відмінні від предмета, але водночас незмінно перебувають у ньому, стає для себе самої метою, перетворюється на капітал, перевертає суб'єктно-об'єктні відносини. І вже не людина є суб'єктом, а капітал. Він визначає цілі людини як капіталіста, робітника, напрям їхніх думок, життєві устремління. Капітал з легкістю замінює тих, хто погано йому служить, відбираючи за допомогою розорення, банкрутств тощо найбільш відповідних його власній природі. Він і науку підпорядковує собі, змушуючи її шукати більш ефективні способи досягнення його капітальних цілей. Процес господарювання людини розкладається на фрагменти, втрачає цілісність і людяність, перетворюється на економіку, в якій людина не будівничий і творець, а агент.

Цього не сприймає філософія господарства. Вона теж вивчає людину в її відносинах, але не в матеріально-предметних формах її буття, а як суб'єкта, для якого предметні форми лише інструменти, засоби реалізації своїх власних, людських цілей. Політична економія піддається критиці на її власному економічному полі. І формою цієї критики є філософія господарства. Філософія господарства відокремилася від політичної економії на початку ХХ століття (докторська дисертація "Філософія господарства" С.Булгакова була захищена в 1912 році), оскільки саме тоді особливо гостро проявилася нелюдська і антилюдська сутність капіталу, вивченням якого переважно займалася політична економія.

Таким чином, філософія господарства, як особливий спосіб досягнення реальності, виникає на базі політичної економії як її заперечення і повернення до філософії, але з урахуванням результатів пройденого політичною економією шляху. На сучасному етапі розвитку політична економія і філософія господарства утворюють комплементарні засади розуміння сучасного світ-господарства, яке містить у собі як економіку, так і людинотворче начало, що намагається опанувати економікою. Це не поглинання і не даремне заперечення одного іншим, а постійний взаємозбагачувальний дискурс.

Викладене вище розуміння політичної економії як основи системи економічних наук можна коротко подати схематично (рисунок).

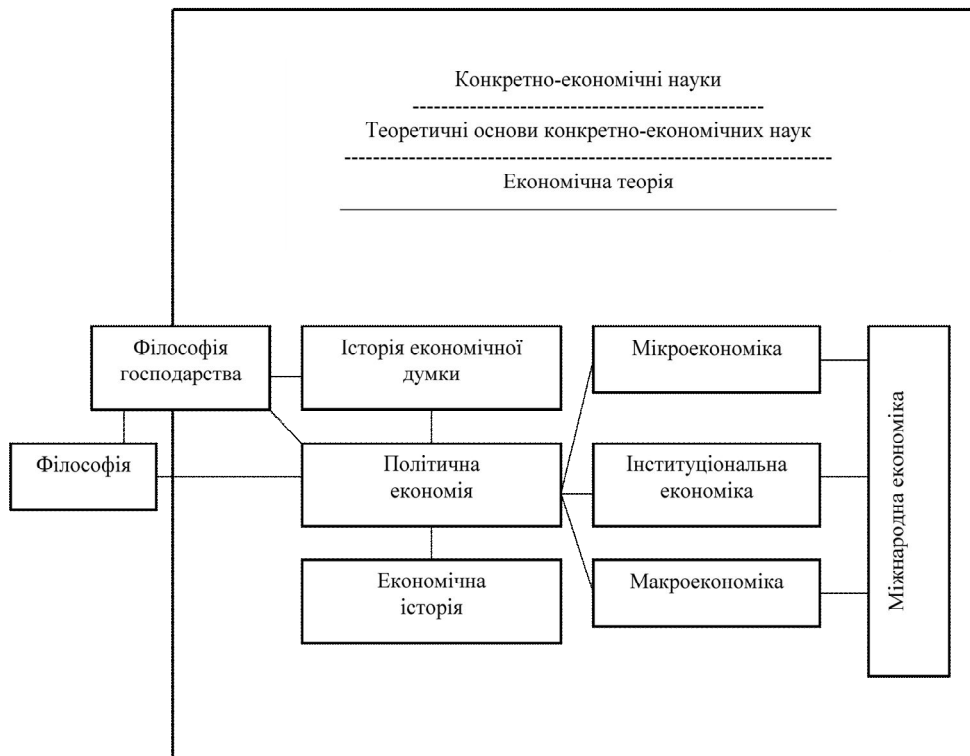

Рисунок . Політична економія в системі економічних наук

Джерело: складено автором.

Політична економія як методологічна основа всієї системи економічних наук є не абстрактною схемою, придатною на всі випадки життя, а живою системою категорій, що постійно взаємодіє з економічними та іншими науками, збагачується і розвивається. Це спосіб економічного мислення, що врізається в хаос економічного життя і дає вихідні передумови для осмислення і впорядкованої зміни реальності.

У сучасних умовах особливого значення набувають проблеми глобальної кризи, тенденцій світової дестабілізації і ситуації в Україні. Політична економія дає логіко-історичну основу для адекватного розуміння процесів, що відбуваються. Спільно-розділена праця як вихідне економічне відношення, розвиваючись через взаємодію своїх сторін (спільності і розділеності), досягає такого стану, коли весь світ можна охарактеризувати як розділено-спільний, а найбільш адекватною сучасною формою його існування є суперечлива єдність глобалізації та локалізації.

Зараз відносини спільності за допомогою інформаційно-мережних і фінансових механізмів переросли кордони національних держав і набули форму глобалізації, а відносини розділеності набули форму просторово-країнової локалізації матеріальних і трудових ресурсів, нездатних переміщуватися в просторі зі швидкістю фінансових потоків і електронних платежів. Конфліктними формами вияву цієї суперечності є глибокі фінансово-

економічні кризи в державах з відносно слабкою економікою всередині інтеграційних утворень, спроби певних національно-територіальних одиниць отримати незалежність, вимоги більш глибокої регіоналізації, протидія ряду політичних сил поглибленню інтеграції країн ЄС, збройні конфлікти в країнах, де концентруються економічні та геополітичні інтереси транснаціональних корпорацій і держав їхнього базування тощо.

Інституційною формою вкорінення глобалізації є зростання ролі транснаціональних корпорацій, а інституційною формою вкорінення локалізації є посилення значення організаційно-економічних структур, які базуються на певній території, і послаблення ролі територіально-державних утворень, що може бути кваліфіковано як криза національних держав.

Транснаціональні корпорації мають суттєві переваги перед національними товаровиробниками за рахунок ефекту масштабу, можливостей використання результатів науково-технічного прогресу і т.д. Тому їх присутність на ринках менш розвинених країн призводить до ослаблення національного виробництва. Цьому перешкоджають національні держави за допомогою політики протекціонізму. З огляду на те, що транснаціональні корпорації мають підтримку держав свого базування, ці конфлікти часто набувають міждержавний характер.

Таким чином, відносини спільності в процесі історичного розвитку переростають кордони окремої держави і через транснаціональні корпорації, які спираються на підтримку своїх материнських держав, починають охоплювати весь світовий економічний простір. Результатом такого процесу є виникнення і розвиток міждержавних економічних утворень. Водночас і у взаємодії з цим розвивається протилежний процес локалізації. Він іде через національну систему ринкової економіки, просторову локалізацію суб'єктів господарювання, відстоювання інтересів національних виробників і країни в цілому в умовах експансії транснаціональних корпорацій і держав-глобалізаторів.

Діалектика цього процесу така, що, з одного боку, транснаціональні корпорації поступово набувають силу, яка в певному сенсі перевищує силу держав, з іншого боку, громадяни та економічні структури стають дедалі більш незалежними від національної держави. Людина, наприклад, може здобути освіту в одній країні, працювати в інших країнах. Університети також часто мають багато студентів і викладачів з інших країн, незалежне або мало залежне від держави фінансування. Для таких університетів більш важливе значення мають місцеве самоврядування, облаштування місцевості і надійна робота комунальних служб, ніж відносини з державою. З розвитком інформаційно-мережевої економіки такі тенденції посилюватимуться. Роль національних держав зменшуватиметься, а роль територіального самоврядування та автономізації зростатиме.

Якщо транснаціональні корпорації приходять у менш розвинені країни, де продуктивність праці нижча, а ресурсомісткість вища, то результатом є розорення національних виробників з усіма подальшими наслідка-

ми: зниженням темпів зростання, збільшенням безробіття, бюджетного дефіциту і дефіциту торгового балансу, зростанням інфляції і девальвацією національної валюти тощо. Тому менш розвинені держави завжди в таких умовах проводили політику протекціонізму. Однак розвиток глобалізації, її підтримка міжнародними економічними організаціями знижують можливості опортуністичної поведінки національних держав, навіть якщо вони несуть істотні втрати.

Ідеологічною основою такої політики є лібералізм, який наполягає на перевагах вільного ринку. Ці переваги справді існують, якщо йдеться про економічно рівних партнерів, які доводять свої переваги у вільній конкурентній боротьбі. Але якщо один із них суттєво сильніший, то замість конкурентної боротьби виходить звичайне удушення. Це все одно, якби на ринг вийшов важковаговик змагатися з боксером легкої ваги. Результат відомий і безальтернативний.

Така приблизно ситуація виникла з Україною. Вона має істотно більш низьку продуктивність праці і більш високу ресурсомісткість. Прихід великих транснаціональних корпорацій, які мають можливість іти в ногу з науково-технічним прогресом, користуватися ефектом масштабу виробництва та іншими перевагами, за таких умов веде до деградації національної економіки. Укладенню угод про вільну торгівлю з більш розвиненими країнами повинна передувати серйозна робота з технічного переозброєння виробництва, підвищення продуктивності праці, зниження енергоємності, вдосконалення технічних стандартів, поліпшення інвестиційного клімату тощо. Лібералізація зовнішньої торгівлі повинна йти в ногу з цими процесами. Інакше серйозні негативні наслідки неминучі.

Сучасний розділено-спільний світ повинен мати принципи побудови, що адекватні його сутності. До них можна віднести:

1. Принцип врахування рефлексивності відносин.

Ні окремих індивідів, ні окрема країна не може виходити з того, що те, що вони роблять як самостійні суб'єкти, не має жодного стосунку до інших суб'єктів. Сучасний світ є взаємозалежним. Те, що відбувається в одній точці соціально-економічного простору, так чи інакше відбивається й в інших точках. Незалежність існує лише як момент взаємозалежності. Але якщо цей момент починає набувати самостійності, що заперечує інші моменти, то він перетворюється на деструктивний елемент.

2. Принцип розділено-спільного суверенітету.

Країни, що вступають у різноманітні економічні та інші союзи і мають право виходу з них, при передачі своїх повноважень наднаціональним утворенням не втрачають, а реалізують свій суверенітет в розділено-спільній формі. Це стосується всіх видів суверенітетів (народного, економічного тощо).

3. Принцип взаємовизнання прав на особливості поведінки (країн, регіонів, соціальних груп та ін.) і наявності загальних обмежень.

Всі суб'єкти взаємодії домовляються про ті правила і обмеження, які не повинні порушуватися. Цей же договір означає, що все інше перебуває в межах прав суб'єктів.

3. Принцип компромісу як головного засобу вирішення суперечностей.

Інтереси суб'єктів завжди мають сторону спільності та відокремленості. Важливо зрозуміти і визнати, що компроміс, який передбачає певні поступки і пошук взаємоприйняттого рішення, є нормальним, адекватним сучасному світу засобом розв'язання суперечностей.

4. Принцип розділено-спільної відповідальності.

Кожен суб'єкт несе свою частку відповідальності в рамках спільно-розділених повноважень.

6. Принцип мирного співіснування.

Цей принцип є узагальненим вираженням попередніх і фіксує націленість на мирні способи вирішення суперечностей і заперечує озброєний шлях.

7. Принцип заперечення заперечення розділено-спільного існування.

Цей принцип означає, що до тих, хто заперечує розділено-спільне існування, ці принципи не застосовуються. Тому до них можливі інші підходи.

Визнання цих принципів як адекватних сучасному стану суспільства і застосування їх у всіх сферах життя є умовою подальшого суспільного прогресу.

Література

- Гриценко А. (2014) Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. – Saarbrüchen/Германия : LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Жиков В.В. (1996) Фракталы // Соросовский образовательный журнал. Математика. № 12.
- Жуков Д.С., Лямин С.К. (2014) Фрактальное моделирование социально-политических феноменов и процессов // http://www.ineternum.ru/ineternum/aaa_fractal_centre/pdf/statii/pro_nunc.pdf .
- Либман А.М. (2008) Политико-экономические исследования: обзор и некоторые приложения // Теоретическая экономика. Труды семинара. Книга II. М.
- Олейник А. (2011) Политэкономия власти: подходы к анализу отношений между государством и бизнесом в России // Вопросы экономики. № 5.
- Осипов Ю.М. (2011) Вместо предисловия // Ренессанс философии хозяйства. М.: ТЕИС.
- Осипов Ю.М. (2014) Моя политэкономическая страда // Философия хозяйства. № 4 (94).
- О'Хара Ф. (2009) Современные принципы неортодоксальной политической экономики // Вопросы экономики. № 12.
- Худокормов Ф.Г. (2009) Основные тенденции в новейшей экономической теории Запада // Труды семинара "Теоретическая экономика". М.
- Чекмарев В.В. (2009) Разные новые политические экономии // Философия хозяйства. № 5.

Mandelbrot, B.B. (1977). Fractals: Form, Chance, and Dimension. San Francisco CA and Reading UK: W. H. Freeman & Co.

Mandelbrot, B.B. (1982) The Fractal Geometry of Nature. New York US and Oxford UK: W.H. Freeman and Company.

Надійшла в редакцію 20.04.2015 р.

POLITICAL ECONOMY OF THE DIVIDED-COMMON WORLD: HISTORY AND MODERNITY

Andrii Hrytsenko

Author affiliation: Corresponding Member of NAS of Ukraine, Deputy Director of the State Institution "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". E-mail: agrytsenko@ief.org.ua.

The modern world is characterized as divided-common. It was formed as a result of the historical development of the original economic relationship of commonly divided labor, which is a subject of political economy. The article outlines the main historical stages of the development of political economy as a science, objective grounds of the existence of periods of its deactualization and new actualization, its place in the system of economic sciences, unity and distinction between subjects and methods of political economy and other components of the economic theory.

It is shown that the contradiction between globalization implemented through information and networking and financial mechanisms, and space-country localization of material and labor resources unable to move in space at the speed of financial flows and electronic payments, determines the basis of general historical development of the modern crisis. The science, which has tools for to reveal internal contradictions of modern economic development and forms of their solution is political economy, which might be called the political economy of common-divided world.

Keywords: political economy, common-divided world, globalization, localization, aggregation, fractalization.

JEL: A100; B220.